

Altorjay Tamás

A „KÉKSZAKÁLL” MESEFIGURA OPERAI FELDOLGOZÁSAI.

The operatic processings of the tale figure „Blue Beard”

A konferencia előadás **témaválasztásához** az ötletet az adta, hogy idén 75 éve, hogy Bartók Béla New York-ban elhunyt, akinek egyetlen operája – A kékszakállú herceg vára – is ehhez a „mesefigurához” kapcsolódik.

A mesefigura első nyomtatott megjelenése Charles Perrault - *Histoires ou Contes du Temps passé, avec des Moralités* (Történetek vagy mesék a régmúlt időkől, erkölcsi tanulságokkal) című, 1697-ben kiadott mesekönyvében látott napvilágot, XIV. Lajos Franciaországában. A könyvben nyolc mese között található a feleséggyilkos Kékszakáll és Fatime története.

A rossz hírű Kékszakáll feleségül kéri Fatimét a szomszédból. Az esküvő után a férj elutazik és hét kamra kulcsát bízta Fatimére. 1-2. bútorok, szőnyegek, képek; 3. arany edények; 4. kincseskamra; 5-6. drágakövek; 7. a tiltott kamra! Távollétében Fatime nem tud ellenállni a kíváncsiságának és benyit a 7. kamrába. Ott találja a korábbi feleségeket elvágott torokkal. A kamra kulcsát ijedtében leejti, de így tisztíthatatlanul véres lesz. A hazatérő Kékszakáll ezt rögtön észreveszi, és így halál vár Fatimére is. Ő hiába könyörög, végül csak imádkozási időt kér. Ez alatt a vártoronyból jelet küld bátyjaiért, akik éppen akkor érkeznek meg, amikor a Kékszakáll éppen el akarja vágni a torkát Fatimének. Megölik a férjet, és megmentik Fatimét. A „tanmese” nyilvánvaló erkölcsi tanulsága a fiatal, eladó-korba serdült hölgyek védelmét célozta. A gazdag, jó fellépésű, de titokzatos háttérű urak udvarlását óvatosan fogadják, kíváncsiságukat igyekezzenek fegyelmezni. Perrault ezzel a könyvével, a művészetekben – irodalom, zene, képzőművészet – számos feldolgozást ihletett, egészen napjainkig. Számos opera, pantomim, balett, mese, színdarab, kísérőzene, elbeszélés keletkezett erre a témára. Sőt 1960-ban Kass János (1921-2010) – szegedi kötődésű grafikus – „Kékszakállú herceg vára” címmel illusztráció-sorozatot készített.

Legismertebb irodalmi feldolgozások:

Michel-Jean Sedaine (1719 - 1797), francia drámaíró: *Raoul, Barbe Bleue* című drámája

Maurice Maeterlinck: *Ariane et Barbe-bleu ou la délivrance inutile* (Ariadné és Kékszakáll avagy a hasztalanul visszanyert szabadság) című drámája (1899).

Anatole France: *Les sept femmes de la Barbe-bleu* (Kékszakáll hét felesége) című elbeszélése (1909), Balázs Béla: *Kékszakállú herceg vára* (1910) című misztériuma.

A Kékszakáll operai feldolgozásai:

A. Grétry – M. Sedaine: *Raoul, Barbe Bleau* (1789, Párizs)

J.- M. Boutet de Monvel – N.- M. Dalayrac: *Raoul, sire de Créqui* (1789, Párizs)

J.- M. Boutet de Monvel – J.S. Mayr: *Raul di Crequi* (1809, Milánó)

J.- M. Boutet de Monvel – Fr. Morlacchi: *Raul di Crequi* (1811, Drezda)

J. Nesvadba: *Blaubart* (1844, Prága)

H. Meilhac – L. Halévy – J. Offenbach: *Barbe-bleue* (Opera-Bouffe, 1866, Párizs)

P. Dukas – M. Maeterlinck: *Ariane et Barbe-bleue* (1907, Párizs)

Bartók Béla – Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára* (1911)

E.N.J.F. von Reznicek – H. Eulenburg: *Ritter Blaubart* (1920, Darmstadt)

A mesefigura feltételezett „ősképei” is a francia nyelvterülethez kapcsolhatók.

Gilles de Laval/Rais Retz bárója (1404-1440) 9 évesen elveszti apját. Anyai nagyapja nevelte. Két eljegyzett menyasszonya is meghal. 16 évesen már nemesi belviszály miatt csatába megy. Hatalmas vagyont örököl. Saját színtársulatot tart, darabokat ír és rendez.

1429-ben Jeanne d’Arc hívévé válik. 1429-ben harci tetteiért Franciaország marsalljává nevezi ki a király. 1430-ban sikertelenül próbálja csapataival kiszabadítani Jeanne d’Arc-ot. Jeanne

kivégzése után hitehagyottá és beteges hajlamainak rabjává válik. Személyiségének szélsőségei felerősödnek. Vallásos alapítványt tesz a 'Szent Ártatlanság' jegyében. Arancsináló alkimista kísérleteket végez, és vérszerződést is köt a Sátánnal az arany titkáért. Tivornyák, szadista kéjgyilkosságok, melyeknek több száz fiú esett áldozatául. A Bretagne-i falvakból bünszövetkezet csalja el a gyerekeket és tünteti el a nyomokat. 1440.09.13-án letartóztatják, és egyidejű tűzhalálra és akasztásra ítélik, végre is hajtják.

Comorre, rossz hírű Bretagne főúr a VI. században feleségül veszi Triphine-t. A házasság boldogan indul. De a feleség megtudja, hogy a férj eddig négy feleséget ölt meg, amikor kiderült, hogy babát várnak. Triphine is várandós, ezért elmenekül a férjétől, aki üldözőbe veszi és megöli. A férj várának falai a feleség jótevőjének számonkérő szavaira leomlanak!

Conoo, VI. századi Bretagne államférfi, aki három testvérét gyilkolta meg hatalomra kerülés miatt.

A Kékszakáll-monda sok nép mondavilágában megjelenik. A 'tiltott-szobák' típusába tartoznak ezek a történetek. A kíváncsiság próbatétele, a nőcsábász, kéjgyilkos férfi alakja, a férfi-nő természet összeegyeztethetlensége ábrázolódik ezekben. Ismert magyar megfelelője Molnár Anna balladájában Ajgó Márton.

Elemzésre kiválasztott operák: jelen tanulmányban három operai feldolgozás elemzésére vállalkoztam. A kiválasztott operák komponálása időben egymáshoz közeli. Mindhárom a XX. század első negyedében keletkezett. Ugyanakkor a „mesefigura” felfogása, megközelítése alapvetően különböző. A kiválasztott operák a következők:

Paul Dukas (1865-1935) – Maurice Maeterlinck (1862-1949): *Ariane et Barbe-bleue* (1907, Párizs)

Bartók Béla (1881-1945) – Balázs Béla (1884-1949): *A kékszakállú herceg vára* (1911, Budapest)

Emil Nikolaus Joseph Freiherr von Reznicek (1860 -1945) – Herbert Eulenberg (1876-1949): *Ritter Blaubart* (1920, Darmstadt)

Mindhárom operaelemzés végén egy-egy felvétel világhálós link-je is szerepel. A szövegben jelölt időtartamok ezen felvételek szemléltetésre, meghallgatásra ajánlott részleteit jelzik.

P. Dukas - M. Maeterlinck: *Ariane et Barbe-bleue* (1907)

A zeneszerző – Paul Abraham Dukas – híres zenekritikus, zenetudós és a zeneszerzés professzora is volt a Párizsi Conservatoire-on. Claude Debussy-vel baráti kapcsolatot ápol és több neves zeneszerzés növendéke közül legismertebbek Olivier Messiaen és Maurice Duruflé. Legismertebb művei: A bűvészinás (*L'apprenti sorcier*) 1897, szimfonikus scherzo, *Ariane et Barbe-bleue* (Ariadné és a Kékszakáll) című opera (1907), C-dúr szimfónia (1896), *La Péri* című táncköltemény (1911), valamint két jelentős mű szóló zongorára (*Allegro, Modéré*).

Az opera elemzése:

I.felvonás: az előjátékban üres oktávós akkordok párhuzamban váltakoznak a felső szólamban, míg alattuk hullámszó basszusmenetek szólnak, feszültséget és várakozást ábrázolva.

A parasztek tömege – unisono kórus – meg akarja menteni a legújabb szép asszonyt – Ariane (mz) – akit futólag láttak a hintóban, hogy ne a korábbi 5 feleség feltételezett sorsára – halál, eltűnés – jusson.

A Dajka (alt) és Ariane a kastélyba érkeznek és beszélgetnek. Ariane 6 ezüst kulcsot kapott Kékszakálltól, amelyek nász ékszerekkel, kincsekkel teli ládákat rejtő kamrákat nyitnak, és egy arany kulcsot, amellyel nem szabad kinyitnia a hetedik kamrát. Ariane úgy érzi, hogy a Kékszakáll őt szereti, és felfedheti ezért a titkát. A kincsek nem érdeklik, csak a titkos hetedik kamra.

A Dajka sorra kinyitja a kamrákat: 1. ametiszt, 2. zaphir, 3. gyöngy, 4. smaragd, 5. drágakövek, 6. gyémántok. A kincsek fénye, a világosság Ariane-t is magával ragadja. A hetedik, aranykulcsos kamrát Ariane egyedül nyitja ki. A Dajkát az oszlopok mögé küldi elbújni. A

hetedik ajtó mögött árnyékos előszoba van, és a föld mélyéről emelkedő, vágyakozó dal visszhangzik disz-moll tonalitásban. A hetedik ajtó mögött árnyékos előszoba van, és a föld mélyéről emelkedő, vágyakozó dal visszhangzik disz-moll tonalitásban (Fisz-dúr párhuzamos mollja; ennek – Fisz – a tonalitásnak fontos szerepe van Bartók feldolgozásában is!). Az elzárt korábbi feleségek éneklik történetüket.

Az elzárt korábbi feleségek éneklik történetüket.

Belép Kékszakállú (bsz). Oktávpárhuzamos, üres akkordok, mint az előjátékban. Kékszakállú számonkéri Ariane-t, aki arra hivatkozik, hogy boldogság nem élhet sötétben. Kékszakállú megragadja Ariane kezét és ki akarja vezetni a kamrából, de Ariane ellenáll és felkiált. Erre a parasztok kövekkel bedobják az ablakokat. A Dajka beereszti őket. A parasztok Kékszakállúra rontanak, aki kardot ránt. Ariane lecsillapítja a parasztokat és kiterelve őket, bezárja a kaput. A végjátékban az előjáték zenei idézetét halljuk.

Meghallgatásra javasolt részletek:

előjáték 0-0'30; parasztok unisono kórusa 1'50-2'20;

korábbi asszonyok vágyakozó éneke a hetedik kamra mélyéről 26'36-27'14.

II. felvonás: az előjátékban az elzárt feleségek fájdalmas, emelkedő dala és a bevezető oktávpárhuzamos, feszült zene váltakozik. Feltárul a földalatti, hatalmas, boltozatos terem. A Dajka és Ariane egy lépcsőn jönnek lefelé. A Dajka aggódik, de Ariane nyugtatja, hogy a Kékszakállú nem veszélyes, mert sebesült.

Ariane meglátja a korábbi feleségeket. Testvérként szeretettel üdvözli őket. Mind élnek, jó kondícióban vannak, csak a fénytől, Ariane-től félnek, bizalmatlanok.

A legrégebbi asszony – 1 éve van itt – Sélysette (mz) – szólal meg először. Sorra meglátja a többieket – Mélisande (szo), Béllangére (szo), Alladine (néma, nem ismeri a közös nyelvüket) – és a külvilág szépségéről, a világosság vonzásáról mesél nekik.

Hirtelen kialszik a fáklyája Ariane-nak. A terem egyik sarkában mély vizet sejtenek, míg a boltíven lévő reteszeket nem merik megnyitni, mert úgy tudják, hogy akkor a tenger alámosná a falakat, a hullámok becsapnának a terembe. Ekkor szólal csak meg az ötödik asszony, Ygraine (szo) félelmében. Ariane-t azonban nem lehet lebeszélni a reteszek megmozdításáról. Az ablakot kövekkel betöri. A beáradó fény őt is elvakítja, feltárul az ég és a tenger látványa.

Látvány-festő közzene következik. Az asszonyok felmerészkednek a fényre. Meglátják egymást, a rajtuk történt változásokat is észlelik. Még a néma Alladine is felzokog. A távolban, a mezőn egy paraszt is észreveszi az asszonyokat, kalapot emel és a kereszt jelét rajzolja vele. Az asszonyok unisono énekelnek és táncolnak. Látvány-festő közzene zárja a felvonást.

Meghallgatásra javasolt részletek:

előjáték nyitányidézettel, majd az asszonyok vágyakozó dalmotívuma 0-1'07; az asszonyok unisono kórusa és tánca az utójátékban 34'39-35'55.

III. felvonás: az előjátékban szólal meg először Ariane búcsú-motívuma, amelyet többször idéz a szerző. Kékszakállú elmegy a parasztok ellen a katonáival. Az asszonyok a hat kamra kincseivel öltöztetik, díszítik magukat. A Dajka hozza a hírt, hogy a fiatal őr jelezte, hogy visszatér a Kékszakállú. Az asszonyok a kastélyból figyelik az eseményeket. A parasztok fáklyákkal, kaszákkal és vasvillákkal felfegyverkezve elbújtak a gát mögé és készülnek az ütközetre a Kékszakállúval és néger katonáival. Elkezdődik a harc. A néger katonák cserbenhagyják Kékszakállút – látva a túlerőt – és bemenekülnek az erdőbe. A Kékszakállú a kastélyhoz menekül, de csak hét óra van. A parasztok bekerítik őket. Az őrök elesnek és a Kékszakállút megkötözve, közben táncolva a kastély felé vonszolják. Betörnek a kastélyba és elindulnak felfelé a lépcsőn az asszonyok terme felé. Az asszonyok félnek a részeg tömegtől és féltik Kékszakállút. Egyedül Ariane tette kész. Kinyitja a parasztoknak a terem kapuját. A parasztkórus oktávpárhuzamos unisonoban énekel, az asszonyok énekbeszédben.

A betóduló tömeg elé Ariane áll, míg a többi asszony letérdel a terem túlsó végében. Csak a parasztkórus énekel, de ezúttal négy szólamban. Az unisono oktávparhuzamos vegyes-kar fölött, kétszólamú férfikar rajzolja a tömeg meglepetését, hangulatát.

A tömeg három öreg vezére beszél Ariane-val. Felajánlják, hogy segítenek megölni a megköztözött Kékszakállút. Ariane elhárítja a segítséget és a parasztokat hősnek nevezve megnyugtatja, majd kitereli a teremből.

Az előjáték üres oktávakkordjainak – Fisz, Esz, Ász – idézetével kezdődik a sebesült Kékszakállú megközelítése, gondozása. Az asszonyok és a dajka is megszólalnak, énekbeszédben. A néma Alladine könnyezve csókot nyom a Kékszakállú homlokára.

Zenei átvezetés, ami alatt Kékszakállú lekötözését oldják. A megmozduló Kékszakállú az előjáték zenei részlete jelzi, majd Ariane búcsúzik, sorra hívva az asszonyokat, de egyik se tart vele. Szép, vágyakozó négyütemnyi melódia vezet be az utójátékot, majd előjáték idézet zárja az operát.

Meghallgatásra javasolt részletek:

előjáték, búcsú motívum, Wagneri színhatás 0- 0'50;

aggódó asszonyok, támadó parasztok 19'05-20'38; utójáték zenei idézetekkel 39'12-41'25;

A Dukas-opera szereplői: Ariane: Berthe Montmart, Barbe-Bleue: Xavier Depraz, La Nourrice: Marie Luce Bellary, Sélysette: Janine Capderou, Ygraine: Denise Boursin, Mélisande: Nadine Sautereau, Bellangère: Claudine Collard, Un vieux paysan: Lucien Lovano, Deuxième paysan: Joseph Peyron, Troisième paysan: Georges Jollis, Conductor: Tony Aubin, Chorus and Orchestra Unknown Studio Recording, 1968

<https://www.youtube.com/watch?v=ryPSX1gedLc> (I. felvonás)

<https://www.youtube.com/watch?v=eD53OdUI3Dc&t=426s> (II. felvonás)

<https://www.youtube.com/watch?v=GZghzFq1a04&t=176s> (III. felvonás)

Bartók B. – Balázs B.: A kékszakállú herceg vára (1911)

A zeneszerző – Bartók Béla – kiváló zongoraművész, tanár és népzene kutató. A XX. század egyik legmarkánsabb alkotója, akinek a klasszikusok mellett Liszt, Wagner, Richard Strauss, Debussy eredményeit integrálva sikerült saját zenei nyelvét kialakítania. Alkotásaira nagy hatással voltak – Kodályval közösen végzett – népdalgyűjtései és a magyar, a szomszédos és más rokon népek zenéjéről végzett kutatásai.

Legismertebb művei: Gyermekeknek, Allegro barbaro, Mikrokozmosz, I-III. zongoraverseny, két hegedűverseny, I.-VI. vonósnégyes. Színpadi alkotásai: A kékszakállú herceg vára (1911), A fából faragott királyfi (1916), A csodálatos mandarin (1919). További szimfonikus művei: Cantata Profana, Tánctsvit, Concerto.

Az opera elemzése:

A Regős által elmondott prózai prológus után Judit és Kékszakállú a férfi sötét, nyirkos várához érkeznek. Kékszakállú Judit elhatározásának komolyságáról igyekszik meggyőződni. Judit szerelmes közeledéssel, vallomással válaszol. A vár zárt, „titok-ajtóinak” kulcsait kéri. Könyörgésére Kékszakállú az első két kulcsot egyenként odaadja Juditnak. Aggódva figyeli a „Kínzókamra” és a „Fegyveres-ház” látványának hatását Juditon. Látva Judit elszántságát önként adja át a további három kulcsot, mert ezen ajtók mögötti „titkok” – reménye szerint – föllelkesíthetik Juditot. A harmadik ajtó mögött a „Kincsház”, a negyedik mögött a „Virágos kert”, míg az ötödik mögött Kékszakállú hatalmát, gazdagságát bizonyító „Bírodalom” tárul fel. Judit kíváncsiságát azonban a további ajtók is izgatják. Erőszakos követelésére megkapja a hatodik kulcsot, ami a „Könnyek tavát”, a fájdalmak, a bánatok, a szenvedések emlékét rejti. Kékszakállú a hetedik kulcsot semmiképpen sem akarja átadni. Szerelmesen közelít Judithoz. Juditban azonban féltékenység társul a kíváncsisághoz, sőt a szóbeszédnek hitelt adva a hetedik

ajtó mögé a korábbi asszonyok tetemét vizionálja. Kitörésére Kékszakállú kénytelen átadni a hetedik kulcsot is fájdalmasan tudva, hogy ez szerelmük végét fogja eredményezni.

Feltáru a hetedik ajtó, de mögüle sorra jönnek elő a felkoronázott, élő, korábbi asszonyok. Kékszakállú sorra vall szerelmesen róluk, és negyedikként Juditot is középük – megszépített emlékké – emeli. Minden asszonynak jut egy-egy napszak, és Judit lesz az „örök, visszafordíthatatlan éjszaka”, a férfi magányának asszonya, ura.

Zenei rétegek: egyrészt illusztratív, szemléltető pl. dörömbölések, sóhajok, zajok, víz hullámzás, másrészt a szereplők lélektani jellemábrázolását célozzák. A férfi zenei nyelve pentaton, a nőé harmónia-felbontásos, kromatikus nyelv, többször makacs-ostinato-s. A szereplők zenei jellemzése olykor áthatásban is egymásba szűrődik.

Meghallgatásra javasolt részletek:

megszólal a Kékszakállú „vára” 0’30-1’50; Judit szerelmi vallomása 8’25- 9’30; az ötödik ajtó, a „birodalom” zenéje 30 - 30’50; a hetedik ajtó feltáruása és Kékszakállú szerelmi vallomása a korábbi asszonyokról 47’38-49’30.

Bartók: <https://www.youtube.com/watch?v=Tllv7GMJuAk&t=108s>

Szereplők: Solti György, Sass Sylvia, Kovács Kolos, Londoni Szimfonikus Zenekar

E.N.J.F. von Reznicek – H. Eulenberg: Ritter Blaubart

Oszták zeneszerző, akinek családja cseh és román felmenőkkel rendelkezett. Elsősorban, mint karmester futott be jelentős pályát szerte Európában. Zeneszerzőként legjelentősebb alkotásai: operák - Donna Dianna 1894; Till Eulenspiegel 1900; Ritter Blaubart; 1920, dalok -Schlemihl, Der Sieger, Frieden – Eine Vision.

A opera elemzése:

I. felvonás: vadászkiáltás bevezetés. Kékszakállú lovag (br) fiatal barátja, Werner (ten) érkezik apjával, Nikolaus-szal (bsz) Kékszakállú kastélyához, aki feleségül kérte Nikolaus Judith nevű lányát. Josua (ten) a vak szolga fogadja őket. Az apának rossz előérzetei vannak, míg a fia gondtalan. Megjelenik a lovag is. Itallal kínálja vendégeit, majd elmeséli, hogy 10 évvel korábban ebben a szobában lepte meg korábbi feleségét a szeretője karjaiban. Dühében lelőtte a szeretőt, majd testét kidobta az ablakon a tóba. A hulla még párszor felúszott a felszínre, így még háromszor le kellett lője mire elsüllyedt. A feleség szégyenében meghalt. A lovag filozófiája: a halál oldja meg az emberek titkát; véren át látunk mindennek mélyére; minden kés a vér rejtélyét felmetszi. Látva a hallgatóság reakcióit felnevet és mesének állítja be az elbeszélését. Werner és a Lovag örök barátságot fogadnak italozás közben, míg az Apa nyugovóra kíván térni.

Szimfonikus közjáték következik, bámulatos hangszereléssel. A zene tragédiát sejtet.

A Lovag szellemidőző szeánszon idézi meg korábbi feleségeit – Bianka, Maria, Leonore, Beatrice – Josua jelenlétében. Újabb szimfonikus közjáték következik, Wagnert, Richard Strausst idéző színekkel. Ez bevezeti az esküvői – Lovag és Judith – képet.

Az esküvői képben megszólal a Pap (bsz), Ágnes, (szop) Judith (szop) húga. Hirtelen zavaros lelkiismeret-furdalás, önleplezés tör fel a Lovagból. Az Apa megosztja kételyeit a Pappal.

Judith és Werner gyermekkorukat idéző duettje, ahol Judith megosztja kételyeit bátyával.

A Lovag és Judith duettje következik, a Lovag szerelmi vallomásával.

Judith, Ágnes húgával, majd Apjával osztja meg kételyeit. Kékszakállú megjelenik és kvintett kíséretében „elragadja” asszonyát.

Meghallgatásra javasolt részletek:

Kékszakállú elbeszélése 9’40-12’14; Tragédiát sejtető szimfonikus közjáték 13’15-19;

A Lovag feleségeinek szellemét idéző szeánsz, Josua (vak szolga) közreműködésével 19’42-28’25; Szimfonikus közjáték, esküvői kép-bevezetésére 28’25-36’15;

A Lovag zavaros önvallomása 38’55- 40’10; Judith és a Lovag szerelmi duettje 46’35- 49’50;

Záró-kvintett: a Lovag elragadja asszonyát (Judithot) 52’32-54’22;

II. felvonás: idillikus tájat festő előjáték, majd Judith és a Lovag szerelmes duettje következik. Közben a Lovag kérdésére megvallja kételyeit, félelmeit is Judith, de előtte-utána felhőtlennek tűnik a boldogsága. A Lovag váratlanul bejelenti távozási kényszerét, közli az aranykulcsos szoba felnyitási tilalmát, majd elviharzik.

Judith egyedül marad, és lantkísérettel imádkozik Istenhez, az éjszakához, a halálhoz. Judith és Josua rövid duettje következik, majd Judith és a kísértő aranykulcs jelenete. Ezután Josua madáretető jelenetét halljuk, ahol madarakkal személyesíti meg a korábbi, elhunyt asszonyok lelkét a vak szolgálja. Újra Judith jelenete következik. Az aranykulcsról a vérfolt önálló életre kel, megrémítve őt! Észreveszi a Lovag jövetelét és el akar rejtőzni.

A Lovag örülési jelenete zenekari közjátékkal zárja a felvonást. A Sátánnal vitázik, mert már nem akar több vért. Reméli, hogy Judith hűségesebb lesz, mint a korábbi asszonyok. Josua jelenik meg. Juditért könyörög. Most ismerte fel, hogy gyerekként mért hagyta megvakulni a Lovag, hogy vakon asszisztáljon a gyilkosságaihoz. Többé nem akar ilyet. A Lovag azzal vádolja, hogy biztos beleszeretett Judith-ba, azért könyörög érte. Josua végül a kastélyba menekül. A Lovag egyedül marad az erdőben a fákkal, a holddal. Hegedülni akar, majd a fojtogatott Juditról vizionál.

Meghallgatásra javasolt részletek:

A Lovag víziói az erdőben és felvonásvég 28'14-31'55.

III. felvonás: rövid előjáték után a Pap, temetési – Judithot temetik – imát énekel. Werner (Judith bátyja) kéri barátját – a Kékszakállút – hogy külön beszéljenek majd. Ágnes rózsákat dob nővére sírjába. Megszólítja Kékszakállú, és a lány korábban érzékelt vonzalmát leleplezve támadóan udvarol neki.

Két hullarabló – Ratte (ten) és Hinz (bsz) – készül a friss sír kirablására. Hinz-nek gátlásai és lelkiismeret-furdalása van. Közben kitör a vihar. A sírba lejutva döbbenetesen veszi észre Hinz, hogy a hulla feje le van vágva.

Szimfonikus közjáték jön, amelynek dramaturgiai szerepe nem világos. A Tűzjelenet során Josua erdőtüzet gerjeszt, mert nem képes tovább asszisztálni az asszonyablónak és gyilkosnak. Azt akarja, hogy a tűz sistergése nyomja el a vizionált asszonyi nyöszörgéseket, és feleméssze a kastélyt, az erdőt, a Sátán-Lovagot és őt magát is.

A Lovag az otthonából elszöktetett Ágnessel érkezik. A Lovag csókot, ölelést kér, megrészegülve a vágtyól. Ágnesben halott nővérének hasonmását látja, majd a korábbi asszonyait vizionálja. Josua-t hiába hívja, hogy hozzon bort. Ágnes észreveszi a közelgő erdőtüzet. A Lovag elborul és bevallja, hogy hat asszonyt fojtott és csonkított meg. Könyörög Ágnesnek, hogy mentse meg a haláltól és az elmebajtól, vezekelve érte. Ágnes nyakát át akarja harapni, de a lány elrohan és belevetve magát a kastély melletti tóba, megfullad.

Az egyedül maradt Lovag apja és ősei szellemét idézi. Szemére hány apjának, hogy nem tanította meg, hogy hogyan kell emberként élni. Leszedi a kastély falairól az ősök arcképeit, hogy a tűz eleméssze ezeket. A tűztől várja a saját megváltását. Legyen a tűz az ő menyasszonya, hogy az Éjszakából a Naphoz jusson. Tűz ropogást, füstöt festő végjáték, majd hegedűszólós szerelmi-megdicsőülés zene zárja a felvonást.

Meghallgatásra javasolt részletek: végjáték 1h16'45-1h18.

Reznicek: <https://www.youtube.com/watch?v=el174liRTbg&t=292s> (I. felvonás.)

Berlini Rádió Zenekara, vezényel Michail Jurowsky

<https://www.youtube.com/watch?v=b3Udi3S1eL8&t=833s> (II-III, felvonás)

A három megközelítés összehasonlítása:

Ducas: Ariane az emancipált nő, a „szabadító”. Felfogása: boldogság nem élhet sötétben. Szerinte az elrejtett asszonyoknak – Kékszakállú – kevesebbet adott, mint amennyit kért tőlük!

Kékszakállú a gazdagság, kincsek fejében ki akarja sajátítani a nőket, uralkodni akar felettük, elvéve szabad akarukat. Ariane az opera főszereplője. Kékszakállú csak az első felvonás egyik jelenetében szólal meg, a többi megjelenése néma. Kékszakállú az eredeti mesefiguránál „szelídebb”. Az asszonyokat csak fogva tartja, de nem öli meg. A hét kulcs, a bezárt, titokzatos vár az eredeti – Charles Perrault – mesét idézi.

Az operának következetesen felépített zenei szerkezete van. Az elő és utójáték egymást idézi. Jellegzetes az unisono kórus-kezelés. Három ismétlődő motívum is beazonosítható: a bezárt asszonyok unisono kórusa, az ő vágyakozó énekük és Ariane búcsú-motívuma.

Bartók operája csak külsőségekben emlékeztet a régi mesére. Itt is hét bezárt szoba (kamra, láda) és titokzatos, sötét vár van. A helyszín azonban jelképes. Kékszakállú lelke a vár, „hétpécsetes” titkokkal a múltjáról, élete tapasztalatairól, küzdelmeiről. Alapvető kérdés: „mit bír el a szerelem?”, amely a szeretett személyt „ábrándokba burkolja”, idealizálja, és aki a tényleges megismerés során lelepleződik. Judit sem képes megőrizni szerelmét a titkok súlya alatt. Ő is, mint a korábbi asszonyok Kékszakállú személyiségének csak egy-egy szeletét, egy-egy napszakot tud birtokolni és a teljességet, Kékszakállú teljes személyiségét nem. Judité marad az éjszaka, amely jelképesen Kékszakállú feloldhatatlan magányát jelenti.

Zenei szerkesztése ennek az operának is nagyon következetes, az elő-, és utójáték egymást idézi. Kékszakállú magányát jelző fisz-pentaton, Judit megszólalásait az f tonalitás jellemzi, amely k2 távolságra van a fisz-tól. Így az operán végigfutó „vérmotívumot” idézi, és a szereplők közti feloldhatatlan feszültséget is ábrázolja. A pentaton dallamok mellett a t4 és n7 felépítésű akkordok is népzenei ihletésűek. A fisz-tól – előjáték, utójáték – tritónusz távolságban van az 5. ajtó C-tonalitása. Ez a jelképes „hídszerkezet” Kékszakállú által bejárt lelki utat – a magánytól a teljes kitárulkozásig és vissza – is ábrázolja. A birodalom megszólalásának három hangneme – C, Asz, F – egyben az f-moll hármashangzat hangjai, amely Judit f-tonalitására utal. Az opera második felében egymás hangnemeit egyre inkább átveszik a szereplők: a negyedik asszonyt F-ben dicsőíti a Kékszakállú, míg Judit fisz-ben feszegeti az utolsó titkot. A mű kottájában sehol nem szerepel sor elején előjegyzés. Ez is a hangnemi szerkesztés szabadságára utal. Álljon itt három idézet Bartóktól, amely alkotó elképzeléseibe enged betekintést: „*A szabadság egyik eszköze számomra a hangfűrtök alkalmazása; ugyanakkor mindig megőrzök bizonyos központi hangokat, amelyek hangnem-érzetet keltenek.*” „*Egész zeném ... ösztön és érzékenység dolga...*” „*A legszűkebb értelemben vett parasztzene – dallamai valóban a legnagyobb művészi tökéletesség megtestesülései.*”

A férfi és nő egymásért folytatott lelki küzdelméhez álljon itt továbbá Bartók kortársáról – Ady Endréről – készült Révai idézet: „*A nő, akit egyéb harcok élettartam híján kitölt a szerelem, és a férfi, akit nem tölt ki: felemészthetnek ebbe a szerelmi egyenlőtlenységben.*” „*Ha csak erotikus kapcsolat van, akkor szükségszerű, hogy bezárva maradnak egyéniségük ketrecébe.*”

Reznicek: ennek az operának hangsúlyos főszereplője Kékszakállú. Ez a figura áll legközelebb az eredeti mesefigurához. Az opera folyamán fokozatosan, töredékekből rajzolódik ki a főhős múltja, véres tettei. Négy korábbi asszonyt gyilkolt meg, és az opera alatt további kettőnek halálát okozta közvetlenül vagy közvetve. Hét ajtó, láda helyett itt csak egy tiltott arany-kulcs van, de a titokzatos vár itt is szerepel. Kékszakállú bomlott, beteg személyisége már az első elbeszélésében körvonalazódik. Személyiségének egyik oldala bátor, rokonszenves, hódító udvarló, míg a másik ösztönein, indulatain uralkodni képtelen beteg oldal. Személyisége torzulásának okát az apai nevelésben véli felfedezni, míg a haláltól és elmebajtól a megváltást is magán kívül, az aranykulcs kísértésének ellenállni képes asszonytól várja.

Az opera feltűnő elemei a szimfonikus közjátékok. Ezek hangszerelése szín-gazdag, de dramaturgiai szerepük legalábbis kétséges. Judith lantkíséretes imája és Kékszakállú belső

békére vágyakozását kifejező hegedű-szólós zenekari részletei megkapóak. A zenei szerkesztés fegyelme ebben az operában – a másik kettővel összevetve – nem meggyőző.

Irodalom:

Eősze László: Az opera útja (Zeneműkiadó, Budapest, 1960; Z.2438)

Kroó György: Bartók színpadi művei (Zeneműkiadó, Budapest, 1962)

Lendvai Ernő: Bartók és Kodály harmóniavilága (Zeneműkiadó, Budapest, 1975, ISBN 963-330-054-1)

Máté Zsuzsanna: Balázs Béla misztériumjátéka és Bartók Béla operája (Mikes International, XVI. évfolyam, 1. szám, 64-75 old.)

Révai József: Irodalmi tanulmányok - Ady tanulmány (Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950)

Ujfalussy József: Bartók Béla (Gondolat, Budapest, 1976, ISBN 963 280 437 6)

Wilheim András: Beszélgetések Bartókkal 1911-1945 (Kijárat Kiadó, Budapest, 2000, ISBN 963-913-639-5)